

УДК 37.015.31:17.022.1(477.44)»1901/1950»

Мельник Юлія

ПОДІЛЬСЬКЕ ДУХІВНИЦТВО ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ СІМЕЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті висвітлені питання реформ подільського духівництва та його вплив на релігійне життя українських сімей у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: релігія, сімя, культурне життя, віруючі.

Melnyk Y. Podilske clergy and its impact on the religious life of Ukrainian families in the second half of XIX – early XX century

The article analyzes the reforms of Podolski clergy and its impact on the religious life of Ukrainian families in the second half of the nineteenth – early twentieth century.

Keywords: religion, family, cultural life, believers.

Мельник Ю. Подольское духовенство и его влияние на религиозную жизнь украинских семей во второй половине ХІХ – начале ХХ в.

В статье освещены вопросы реформ подольского духовенства и его влияние на религиозную жизнь украинских семей во второй половине ХІХ – начале ХХ в.

Ключевые слова: религия, семья, культурная жизнь, верующие.

Суспільно-політичні процеси, які активізувалися в колишньому СРСР наприкінці ХХ ст., привели до його розпаду й утворення незалежних держав, в тому числі й України. Тут, поряд з політичними, економічними та державотворчими процесами, розпочалось відродження духовної культури української сім'ї, особливо церковно-релігійної сфери. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991 р.) відкрив шляхи для розвитку всіх релігій на теренах Української держави, започаткував нову віху в становленні державно-церковних відносин на сучасному етапі. Вивчення таких взаємин у досліджуваному пе-

ріоді, допомагає нині в реалізації принципів свободи віросповідання сімей на Поділлі, толерантності і рівноправ'я у відродженні традицій і звичаїв самобутнього українського православ'я XIX–XX ст.

За останні десятиліття в Україні значно зріс суспільний інтерес до церковних інституцій. Серед сімей подільського походження все більшого поширення набуває уявлення про те, що розвиток нашої країни неможливий без опори на традиційні духовні цінності українського народу, які формувалися під впливом християнської віри. Сьогодні значна частина сімей усвідомлює свою приналежність до релігійної культури і долучається до духовного життя церкви. Відповідно, зростає її роль у житті різних верств населення, що відображає новий історичний етап у відносинах церкви з народом та державою. Завдяки цьому з'являються і нові можливості для наукових досліджень у цій царині.

Наукові дослідження суспільно-громадських, політичних та моральних орієнтирів українського духівництва в часи імперських реформ у вітчизняній історіографії мають славні традиції, започатковані такими визначними науковцями, як М. Попова, Н. Шип, Л. Шаповал, А. Зінченко, Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, О. Лотоцький та інші.

На сучасній педагогічній ниві вивченням цього питання займаються такі дослідники, як Л. Анохіна, І. Сесак, Ю. Хоптяр, П. Слободянюк, В. Малий та ін. У своїх працях вони відтворюють механізми нівеляційної політики російського самодержавства, спрямованої на ліквідацію будь-яких проявів національних елементів у духовно-релігійному житті подільської сім'ї в другій половині XIX – на початку XX ст. Це питання обговорюється на наукових конференціях, висвітлюється в збірниках наукових праць низки вишів, інститутів НАН України.

Мета статті – вивчення впливу подільського духівництва релігійне життя подільської сім'ї в другій половині XIX – на початку XX ст.

У радянській історичній літературі питання духовного та релігійного життя з ідеологічних причин висвітлювалося спотворено й однобічно, не йшлося й про справжні наукові пошуки в церковній історії. Дослідження цього питання були поновлені тільки в пострадянській незалежній Україні. Так, М. Попова у статті «Православна церква та процес українського націотво-

рення в третій чверті XIX ст.» проаналізувала розбіжність між позиціями світської національно свідомої подільської родини й православного духівництва [1, с. 179]. Основною причиною таких суперечностей був перехід значної частини місцевих панотців на службу російській церкві, що залишило неабиякий слід на українській культурі подільського сім'ї [2, с. 33].

Праця Н. Шип «Церковно-православний рух в Україні (поч. XX ст.)» розкриває процес перетворення певних кіл духівництва в активного учасника антиукраїнських акцій, які негативно впливали на духовно-культурне життя подільських мешканців [2, с. 36]. Однак, як слушно зауважує дослідниця, визвольні ідеї знаходили широкий відгук серед священно- та церковнослужителів, більшість з них прихильно ставилися до українського руху, підтримували його, а іноді виступали його організаторами [1, с. 180].

Г. Надтонка, С. Гладкий, Л. Шаповал охарактеризували широкий спектр соціальної активності парафіяльного кліру, що розпочинався заходами, спрямованими на поліпшення пастирської діяльності та церковного служіння, а закінчувались участю в боротьбі за землю. Дослідивши це питання, автори доходять висновку, що духівництво на Поділлі було єдиною верствою, що викликала повагу та довіру у місцевого населення та подільської сім'ї загалом [3, с. 65].

У зазначених наукових розвідках, присвячених церковній історії, суспільно-громадська та політична позиція духівництва розглядається в загальноукраїнському масштабі, наводяться окремі приклади її вияву в різних аспектах життя української сім'ї.

Найгрунтовніше місце та роль подільського кліру в суспільно-політичному житті місцевого населення в імперську добу дослідив авторитетний історик українського церковно-визвольного руху А. Зінченко.

У своїх публіцистичних творах, підручниках, фундаментальних монографіях, зокрема у праці «Визволитися вірою», він відтворив масштабну картину національно-визвольного руху подолян наприкінці XIX – на поч. XX ст., розкривши прояви вищої патріотичної активності українських сімей за автокефалію Української православної церкви [4, с. 23].

Автор широко використав місцевий краєзнавчий матеріал, зокрема публікації «Подольских епархиальных ведомостей»

офіційного друкованого органу місцевої єпископської кафедри, що виходив у 1862–1905 роках [1, с. 181].

Матеріали, вміщені в офіційній та неофіційній частинах тижневика, істотно урізноманітнюють джерельну базу церковної історії та релігійного життя подільської родини, надають їй регіонального колориту та допомагають з'ясувати істинну роль церкви в повсякденному житті подолян [1, с. 181].

Низка публікацій «Подольских епархиальных ведомостей» розкриває позицію священства краю у складних суспільно-політичних обставинах, засвідчує його солідарність з інтересами подільської сім'ї. Серед архівних матеріалів були знайдені спогади про священника Авксентія Янковського, де описаний стихійний бунт жителів волосного села Ковалівки Брацлавського повіту, що відбувся 1892 року. Тисячний натовп селян погрожував розправою сільському старшині й панотцю за те, що вони підмінили «царську» грамоту про волю на «панську». Лише завдяки мужності священника вдалося уникнути негативних наслідків, згодом отець Авксентій з сумом говорив: «Бог свидетель, что горе крестьянских семей было и моим горем, их страдания – моими страданиями. Но в мире столько зла, что так тяжело отличить ложь от истины» [5, с. 56].

Досліджуючи хвилююче нас питання, ми заходимо відомості, й про те, що парафіяльні священники захищали селян під час складання уставних грамот, які були спрямовані на те, щоб зменшити паї земельної власності, тим самим прирікаючи великі сім'ї на погіршення рівня життя. Незважаючи на те, що кафедральне керівництво зобов'язувало панотців переконувати подолян погоджуватися на умови уставних грамот, складених в інтересах поміщиків, більша частина духовенства краю дбала здебільшого про духовні та моральні аспекти життя скривджених сімей [6, с. 40].

В архівних джерелах знайдені спогади про те, що місцеві священнослужителі вирізнялись неабияким почуттям власної гідності та відданості своїй справі. З цього приводу О. Лотоцький зазначав, що Поділля було прилучено до імперії на півтора століття пізніше за інші частини України, а тому духівництво тут не зазнало такого болючого процесу асиміляції та нівеляції. Саме тому духовенство краю і місцеві жителі та їхні сім'ї не були так психологічно й морально надломлені й винищені, як інші міста та губернії України [7, с. 34].

До кінця XIX ст. православна церква в Російській імперії перетворилася на потужний бюрократичний апарат, а діяльність рядового кліру набула характеру держслужби. Панотці змушені були вести більше 30 видів різноманітної церковної документації, що шкодила пастирському служінню, а тому спричинила масове невдоволення населення Поділля та віруючих сімей [6, с. 40].

Протягом всього часу функціонування «Подольских епахиальных ведомостей» систематично з'являлися публікації, в яких місцеві священники висловлювали невдоволення синодальними нововведеннями та спотворенням духовно-релігійного життя, що негативно впливало на ставлення подільської сім'ї до церкви та священників загалом [6, с. 48].

У 90-х роках XIX ст. в середовищі духівництва краю почалися масові протести та заклики до реформ. За визначенням А. Зінченка, у вітчизняній історії ці роки були початком нового етапу українського національного руху, що характеризувався висуненням вимог демократизації церковного життя [5, с. 56]. Всупереч цензурним перепонам епархіальний часопис ряснів статтями, в яких йшлося про відродження атрофованого життя парафій, повернення авторитету подільських панотців та подолання прірви в їх стосунках з віруючими та їхніми родинами. Автори на повний голос висловлювали свої національно-патріотичні почуття, писали про пастирську любов до рідного народу, про повагу до його традицій, звичаїв, культури, виступали за повернення української мови до богослужбової практики, робили екскурси в давні часи, коли між церквою та віруючими панували гармонійні стосунки. Переконливою та величною була алегорія, до якої вдався рядовий священник А. Гриневич: «О том, насколько уместны национальные идеалы в христианстве, не приходится много говорить. Особенно трогательная, горячая любовь Пастыря-Богочеловека к Своему родному иудейскому народу – любовь, совместившаяся с безмерною Его любовью ко всему человечеству, вот непоколебимое основание, на котором зыждется желание народа иметь пастырем лицо, способное любить и уважать его традиции» [7, с. 112].

17 квітня 1905 року вийшов указ російського царя про свободу віросповідання української сім'ї, це був початок спроб реформації офіційної церкви, яка на той час цілковито втратила авто-

ритет подільської родини. Своє бачення шляхів реформування забюрократизованих церковних структур подільське духівництво виклало в колективному програмному документі, прийнятому на єпархіальному з'їзді 1905 року – в «Мнениях Подольского Епархиального съезда 1905 года по вопросам о необходимых реформах в церковноприходской жизни вообще и Подольской епархии в частности» [8, с. 5].

Накреслені заходи спрямовувалися на поновлення соборно-правного устрою духовно-релігійного життя церкви, прихожан та їхніх дітей, йшлося про розширення компетенції зборів духівництва, запровадження виборчого начала на рівні парафій та благочинницьких округів, вдосконалення роботи духовних судів шляхом введення в дію принципів гласності, доказовості, захисту звинувачених, скасування заборони на участь духівництва в громадсько-державних установах, сільських та волосних судах. Водночас ставилася вимога скасувати непомірні церковні побори на утримання єпархіальних установ та на інші позапарафіяльні потреби. Подільські панотці вважали вкрай необхідним ліквідувати цензурний комітет і припинити контроль за змістом проповідей. Великі сподівання духівництво краю поклало на запровадження повного державного утримання замість псевдоапостольської практики сплати за потреби церкви. Упродовж XIX ст. релігійно-церковне життя Поділля мало багато вад, а тому заважало достойному пастирському служінню. Проте реформи, що відбулися наприкінці XIX – на початку XX ст., об'єднали різні сім'ї православно-віросповідання та духовенство подільського краю для сумісного поширення віри, а також для піклування про релігійно-моральне виховання дітей на Поділлі [5, с. 75].

Не ідеалізуючи священство краю загалом, зазначимо, чимало його представників мали суто людські вади, ставилися до своєї служби, як заробітчани та найманці московської церкви. Така поведінка неминуче призводила до розриву їхньої духовної єдності з віруючими. Однак розглянуті публікації яскраво засвідчують, що значна частина місцевого духівництва мала незалежну суспільну позицію, напружені стосунки з московською владою, а в соціальних конфліктах була на боці народних мас.

Водночас необхідно зауважити, що все-таки православна церква у ті часи наповнювала не лише духовну, але й побутову сферу подільської сім'ї. Адже тільки в храмі вони могли почути

зміст численних імператорських розпоряджень, інформацію про події в державі та світі.

Література:

1. Гладкий С. Культурницька діяльність парафіяльного духовенства православної єпархії України на початку ХХ століття. – Запоріжжя, 1997. – С. 65–87.

2. Зінченко А. Визволитися вірою. Життя і діяння Василя Липківського. – К.: Дніпро, 1997. – С. 56–75.

3. Лотоцький О. Сторінки минулого // Праці Українського наукового інституту. – Ч. 1. – Варшава, 1932. – С. 179–192.

4. Мнения Подольского Епархиального съезда 1905 года по вопросам о необходимых реформах в церковноприходской жизни вообще и Подольской епархии в частности // ПЕВ, н.о. Прибавление. – 1905. – № 45. – С. 1–16.

5. Попова Н. Православна церква та процес українського націотворення в третій чверті ХІХ ст. // Православ'я – наука – суспільство: проблеми взаємодії: Матеріали Другої всеукраїнської науково-практичної конференції. Черкаси, 15 – 17 жовтня 2004 р. – Черкаси, 2004. – С. 36–38.

6. Распоряжение епархиального начальства от 3 февраля 1862 г. // ПЕВ. Официальный отдел (далі – о. о.) – 1862. – № 5. – С. 107–120.

7. Шаповал Л. Роль духовенства в спробі реформ 1900 – 1917 років // Сіверянський літопис. – 2005. – № 1 – С. 23–36.

8. Юбилей 50-летия служения в священническом сане священника Ушицкого узда с. Горчичной Игнатия Гарнишевского // ПЕВ, н.о. – 1892. – № 5. – С. 40–58.